

ГУМАНІТАРНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 811.161.2 - 81'42

ВИКОРИСТАННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ ДНІПРОВОЇ ЧАЙКИ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

О. В. Христя, асп.

Ключові слова: викладання української мови за професійним спрямуванням, мовний етикет, літературна ономастика, антропонім, мовна картина світу

Постановка проблеми. Інформаційний простір доби глобалізації, що є одним із важливих факторів формування молодого людини ХХІ століття, й інші екстралінгвальні чинники формують своєрідний культурний контекст епохи, для якого суто національні елементи часто є більше декоративними, ніж основоположними. Опозиція національне – інтернаціональне сьогодні актуальна для багатьох націй, від форм її врівноваження великою мірою залежить шлях розвитку світової спільноти. Тому формування особистості, орієнтованої на національну систему цінностей, залишається одним із першорядних завдань сучасної освіти. Ефективним засобом підвищення рівня мовної, комунікативної та культурологічної компетенції студентів під час вивчення різних розділів курсу української мови за професійним спрямуванням є поглиблення знань зі специфіки українського антропонімікону.

Аналіз літератури. Антропоніми є надзвичайно цікавим елементом лексичної системи. Складові національного антропонімікону, неоднорідні за структурою, походженням, часом виникнення – це своєрідні відбитки різних етапів розвитку мови етносу, його культурних зв'язків. Словотвірний і фонетичний рівень оформлення антропонімів вважають вираженням мовного коду, виявом специфічності певної мови [4, с. 140].

Функціонуючи у художньому творі, оніми зберігають ці властивості. У разі переходу одиниці реальної антропонімної номенклатури до групи літературно-художніх антропонімів (ЛХА) актуалізуються інформаційно-оцінні можливості особових назв. Способи використання виразового потенціалу антропонімів належать до характерних рис індивідуального стилю письменника, тому мовознавчі дослідження у цій царині тривають. Художні можливості антропонімів досліджували І. Сухомлин, П. Чучка, С. Бевзенко, І. Ковалик, Л. Масенко, Ю. В. Чабаненко, Ю. Карпенко, Л. Белей, Л. Скрипник, Н. Дзятківська, Т. Немировська, О. Немировська, В. Галич та інші.

Мета статті. Одним із джерел дослідження особливостей української національної системи найменувань є творчість Дніпрової Чайки, що дозволяє розглядати її тексти як джерело фактичного матеріалу для створення тренувальних вправ з української мови. Пропонована стаття присвячена аналізу методичного і виховного потенціалу прозових текстів письменниці.

Виклад матеріалу. Видатна українська письменниця і громадська діячка Дніпрова Чайка (Людмила Олексіївна Василевська) належить до покоління майстрів слова, чия особиста мовна практика органічно впліталася у процеси формування та розвитку української мови. Її слово – оригінальне, влучне, інтелігентне – у сузір'ї здобутків українського письменства кінця ХІХ – початку ХХ ст. є самодостатньою величиною.

Людмила Олексіївна Василевська народилася у жовтні 1861 року в селі Карлівка, тепер Зелений Яр Миколаївської області, в сім'ї священика. Закінчила Одеську гімназію 1879 року. Вчителювала, брала активну участь у громадському й літературному русі, зокрема, була членом київської «Просвіти». 1905 року її заарештовано за пропаганду антиурядової літератури та допомогу політичним в'язням.

Писати почала російською мовою 1883 року. Українською мовою публікувалася з 1885 року (одеський альманах «Нива»). Друкувалася в журналах «Зоря», «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник», для дітей – «Дзвінок», альманах «Степ», «Перший вінок», «Хвиля за хвилею». Особливе місце у творчості Дніпрової Чайки посідає цикл поезій під назвою «морські малюнки» («Дівчина-чайка», «Суперечка», «Скеля», «Мати» та ін.). Це

здебільшого ритмізовані мініатюри, наповнені теплом, любов'ю, радістю та смутком. У доробку письменниці також інтимна і громадянська лірика. Помітне місце посідають і прозові твори: повісті й оповідання, казки для дітей, статті та рецензії, чудові переклади з російської та шведської мов, драматичні твори, зокрема, лібрето до опер М. Лисенка «Коза-дереза», «Пан Коцький».

У своїй діяльності Чайка Дніпрова спиралася на ґрунт народної мови. Вона була твердо переконана, що основою реалістичного відтворення дійсності є глибоке вивчення життя народу, його мови. Прагнення якнайточніше відобразити культуру, звичаї й характер українського народу вона реалізувала у художній практиці [4, с. 11].

У системі власних імен художнього світу Дніпрової Чайки можна виділити підсистеми антропонімів прозових, поетичних творів та антропонімікон творів для дітей. У межах кожної підсистеми наявні певні принципи добору й використання онімів. Спеціальне комплексне дослідження ЛХА творів письменниці не проводилося, хоча, зважаючи на жанрове розмаїття її творчої спадщини, вони можуть стати предметом окремого дослідження, яке неможливо здійснити у межах цієї статті. Фрагментарно дослідження антропонімікону творів Дніпрової Чайки здійснювалося в межах вивчення мови окремих жанрів української літератури [6; 8]. Метою цієї статті є аналіз антропонімікону прозових творів Дніпрової Чайки.

Для групи ЛХА реалістичних прозових творів характерне використання реальних імен тогочасного українського антропонімікону. Так, для найменування представників селянської верстви автор використовує імена *Степан, Тарас, Оксана, Олена, Петро, Сидір*, що були поширені в цій соціальній групі. Частіше зустрічаємо однокомпонентні оніми – ім'я або прізвище, модель «ім'я + прізвище» зустрічається рідко, як правило, у контексті, що відображає ситуацію офіційного спілкування (наприклад, оповідання «У школі»). Форма «ім'я + по батькові + прізвище» як найменування селянина взагалі не представлена.

Виразний народнорозмовний колорит мають традиційні українські андроніми зі словотворчим формантом \-их(а): «*Ото я така! А Мотрю Зубатику й забула!*» [3, с. 31]; «*Все до ладу буде, тільки б ти до мене добра була, як будеш Степанихою Хоменчихою*» [3, с. 31]; «*А бабу Терещиху так у вічі і звав «брехливою бабою»...*» [3, с. 30]; «*Осело баби Векли Гнібідихи легко знати...*» [3, с. 123]; «*...та Олена Віхриха – може пам'ятаєте...*» [3, с. 81] тощо.

Зустрічаються також андроніми із суфіксом \-ов(а): «*Вам кого? – Феодосію Турченкову*» [3, с. 85]. Оніми з цими формантами утворюють органічну варіативну пару: «*Ой, не чіпайте мені Крамаренкову, не чіпайте!*» [3, с. 89]; та «*...краще ... зникнути під тягарем любові праці, як Крамаренчиха*» [3, с. 61]. Обидва варіанти зустрічаємо у мовленні представників інтелігенції. У такий спосіб додатково увиразнюється громадянська позиція мовців: використання народнорозмовної форми антропоніма підкреслює їх духовну єдність з народом.

Застосовує Дніпрова Чайка і регіональні фонетичні варіанти грецьких імен: *Кость, Хівря, Векла, Хведір, Тодоська, Мотря*. Ці одиниці доповнюють реалістичне «просте» мовлення персонажів-селян, а також демонструють процес формування нормативного українського антропонімікону (наприклад, форма *Хведір* зустрічається у документах ВУАН 1920 року, що трактують як спробу кодифікації адаптованої до української фонетичної системи форми іншомовного оніма) [3, с. 140].

Із нечисленних для аналізованих творів прізвищ найбільшу групу утворюють оніми із суфіксом \-енк(о): *Нестеренко* [3, с. 96]; *Кіндратенко* [3, с. 96]; *Дударенко* [3, с. 96]; *Яковенко* [3, с. 63]; *Пилипенко* [3, с. 26]; *Хоменко* [3, с. 30]; *Коваленко* [3, с. 23]. Цей суфікс стає найхарактернішим українським антропонімним формантом ще у XVII ст., у реальному східноукраїнському антропоніміконі прізвища на \-енк(о) переважають в кількісному відношенні та територіальному поширенні. Вельми символічним є використання таких прізвищ в оповіданні «У школі». У козацьких реєстрах, складених XVII ст., прізвищеві назви на \-енк(о) мають абсолютну перевагу над іншими [5, с. 99] – більшість учнів сільської школи також мають прізвища із цим формантом. Під час перевірки ідеологічної відповідності знань учнів загальноімперському «стандарту» міністерський чиновник виявляє, що малі нащадки козаків прекрасно орієнтуються у реаліях буденного сільського життя, знають і розуміють рідну культуру, але ніяк не можуть засвоїти високу премудрість імперської геральдики і теорії «благоденствія».

Склад антропонімів, що називають представників інтелігенції, має свої особливості. Тут переважають найменування за моделлю «ім'я + по батькові»: *Михайло Михайлович* [3, с. 49];

Антоніна Павлівна, Марія Дмитрівна [3, с. 48], Олена Петрівна [3, с. 98]. Прихильне ставлення авторки до освіченої молоді проявляється у зменшених формах імен: *панна Соня*, *панна Юля* – героїні оповідання «Тень несозданных созданий», чисті і натхненні дівчата, що прагнуть жити «не для себе», юний революціонер Володя (оповідання «Революціонер»).

Форми *Соня*, *Юля*, *Зіна*, *Костя* [3, с. 99] – результат впливу російської традиції «домашнього найменування», що, у свою чергу, додає промовистий штрих до образів української молоді інтелігенції, а саме демонструє певні, часто не усвідомлені культурні зрушення, що відбуваються у середовищі патріотично налаштованої молоді внаслідок навчання й особистісного розвою в російськомовному середовищі. В іншому випадку російські форми демінутивів *Стьопа*, *Люнька* (імена паненят) [3, с. 89] підкреслюють ідеологічну і соціальну відстань між представниками різних соціальних верств.

Особові назви представників панівної верхівки представлені моделлю «пан/пані + ім'я/прізвище»: *пан Бучинський* [3, с. 94], *пан Ястшембовський* [3, с. 63], *пані Леговська* [3, с. 34]. У наведених прикладах суфікс *-ськ-* виконує ідентифікаційну функцію і вказує на національність денотата. Проте у поєднанні з українською антропоосовою цей антропонімний формант творить «креольські» ЛХА, що не тільки вказують на приналежність денотатів до певного етносу, соціальної верхівки суспільства, а й виявляє національне ренегатство їх носіїв [1, с. 16]: «... або Руденко та Суцанський, які тепер у дуки пошилися і забули, що були колись людьми» [3, с. 59]; «А Вітальський тепер благополучний росіянин та й годі!» [3, с. 59].

У прозових текстах Дніпрові Чайки зустрічаються також поодинокі випадки вторинної номінації на базі антропонімів. Метонімічне використання найменування частини для називання цілого: «...усі ці Гінніуси, Бальмонти...» [3, с. 49] у мовленні запального студента-народника демонструє зневагу мовця до представників ідеологічно й естетично чужого, неприйняттого для нього світогляду.

Письменниця застосовує антропоніми також з метою локалізації оповіді у часі і просторі. Такими маркерами можуть бути, наприклад, імена політичних і культурних діячів певної епохи. У Дніпрові Чайки зустрічаємо прізвища *Шевченка*, *Лисенка* [3, с. 55], герої її творів у розмові згадують *пана Зігмунда (Фрейда)*, *Гейне* [3, с. 93]. Просторова локалізація й відповідний культурний контекст створюються з уведенням до тканини твору імен *Марія Магдалина*, *Аллах* [3, с. 49; 11, с. 270 – 273].

Склад і структура атропонімікону реалістичної прози Дніпрові Чайки співвідноситься з українськими національними традиціями найменування. Як бачимо, навіть короткий огляд антропонімних одиниць дозволяє зробити висновок про можливість використання текстів Дніпрові Чайки як матеріалу для тренувальних вправ з української мови. Такі вправи виконують низку освітньо-виховних завдань, спрямованих на розвиток самостійного мислення молоді, вироблення навичок аналізу складових національної та світової культури. Робота з антропонімічним матеріалом також сприяє глибшому засвоєнню правил службового та повсякденного комунікативного етикету, усвідомленому використанню різних форм особистих найменувань відповідно до умов і завдань спілкування.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. **Белей Л. Є.** Українська літературно-художня антропонімія кінця XVII – XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. О. Белей. – Ужгород, 1997. – 48 с.
2. **Дніпрова Чайка** : Життя і творчість української письменниці (1861 – 1927) / В. Пінчук . – К., 1984.
3. **Дніпрова Чайка**. Твори / Дніпрова Чайка. – К., 1960.
4. **Демченко В.** Від Візантії до України: антропонім як оберіг нації / В. Демченко // Південний архів: Філологічні науки: зб. наук. пр. – Вип. XXII (22). – Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. – С. 139 – 141.
5. **Євсєєва Г. П., Христя О. В.** Мовностилістичні особливості художніх творів Чайки Дніпрові (на прикладі прозових творів) / Г. П. Євсєєва, О. В. Христя // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Випуск 100. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – С. 58 – 61.
6. **Ільченко І. І.** Словотвірні типи прізвищ Надвеликолузького регіону / І. І. Ільченко // Ономастика і апелятиви: зб. наук. пр. / За ред. В. О. Горпинича. – Вип. 21. – Д.: Пороги, 170 с.

7. **Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.** Стилiстика української мови: Підручник / За ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
8. **Немченко, І. В.** Поезія Дніпрової Чайки : моногр. / Іван Немченко. – Херсон, 2002. – 130 с.
9. **Редько Ю. К.** Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Рад. школа, 1968. – 255 с.
10. **Рисіч Й. Л.** До питання про глобальні та національні чинники в ретроспективному аспекті//Грані. – 2000. – № 2. – С. 68 – 72.
11. **Омельчук С.** Формування комунікативно-мовленнєвих умінь: проблема вибору вправ//Дивослово. 2003. – №5. – С. 57 – 61.
12. **Христя О. В.** Антропонімікон творів Дніпрової Чайки / О. В. Христя // Вісник Запоріж. нац. ун-ту: зб. наук. пр. Філологічні науки. – 3. : ЗНУ, 2013. – № 3. – С. 270 – 273.
13. **Христя О. В.** Корпусна мовна політика української мови та лексична спадщина Чайки Дніпрової / О. В. Христя // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках (Днепропетровск, ДНУ им. Олесья Гончара, 7 – 8 апреля 2011 г.): V Международная научная конференция : матер. / сост. Т. С. Пристыко. – Д. : Нова ідеологія, 2011. – С. 419 – 421.

SUMMARY

REFERENCES

1. Beley L. E. Ukrayinska literaturno-hudozhnya antroponimIya kintsya HVII – HH st.: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stup. dokt. filol. nauk : spets. 10.02.01 «UkraYinska mova» / L. O. Beley. – Uzhgorod, 1997. – 48 s.
2. DnIprova Chayka : Zhittya I tvorchIst ukraYinskoYi pismennitsI (1861 – 1927) / V. PInchuk . – K., 1984.
3. DnIprova Chayka. Tвори / DnIprova Chayka. – K., 1960.
4. Demchenko V. Vid Vizantiyi do Ukrayini: antroponim yak oberIg natsiyi / V. Demchenko // PIVdenniy arhiv: FilologIchnI nauki: zb. nauk. pr. – Vip. HHII (22). – Herson: Vid-vo HDU, 2003. – S. 139 – 141.
5. Evseeva G. P., Hristya O. V. MovnostilIstichnI osoblivostI hudozhnlh tvorIv Chayki DnIprovoYi (na prikladI prozovih tvorIv) / G. P. Evseeva, O. V. Hristya // Nauk. zap. KIrovograd. derzh. ped. un-tu Im. V. Vinnichenka. – KIrovograd: RVV KDPU Im. V. Vinnichenka, 2011. – Vipusk 100. – SerIya: FilologIchnI nauki (movoznavstvo). – S. 58 – 61.
6. Ilchenko I. I. SlovtvIrnl tipi prIzvisch Nadvelikoluzkogo regIonu / I. I. Ilchenko // Onomastika I apelyativi: zb. nauk. pr. / Za red. V. O. Gorpinicha. – Vip. 21. – D.: Porogi, 170 s.
7. Matsko L. I., Sidorenko O. M., Matsko O. M. StilIstika ukraYinskoYi movi: PIDruchnik / Za red. L. I. Matsko. – K. : Vischa shk., 2003. – 462 s.
8. Nemchenko, I. V. PoezIya DnIprovoYi Chayki : monogr. / Ivan Nemchenko. – Herson, 2002. – 130 s.
9. Redko Yu. K. DovIdnik ukraYinskih prIzvisch / Yu. K. Redko. – K. : Rad. shkola, 1968. – 255 s.
10. RisIch Y. L. Do pitannya pro globalnI ta natsIonalnI chinniki v retrospektivnomu aspektI//GranI. – 2000. – № 2. – S. 68 – 72.
11. Omelchuk S. Formuvannya komunIkativno-movlennEvih umIn: problema viboru vprav//Divoslovo. 2003. – № 5. – S. 57 – 61.
12. Hristya O. V. AntroponimIkon tvorIv DnIprovoYi Chayki / O. V. Hristya // VIIsnik ZaporIz. nats. un-tu: zb. nauk. pr. FilologIchnI nauki. – Z. : ZNU, 2013. – № 3. – S. 270 – 273.
13. Hristya O. V. Korpusna movna polItika ukraYinskoYi movi ta leksichna spadshina Chayki DnIprovoYi / O. V. Hristya // Leksiko-grammaticheskie innovatsii v sovremennyih slavyanskiy yazykah (Dnepropetrovsk, DNU im. Olesya Gonchara, 7 – 8 aprelya 2011 g.): V Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya : mater. / sost. T. S. Pristyko. – D. : Nova IdeologIya, 2011. – S. 419 – 421.